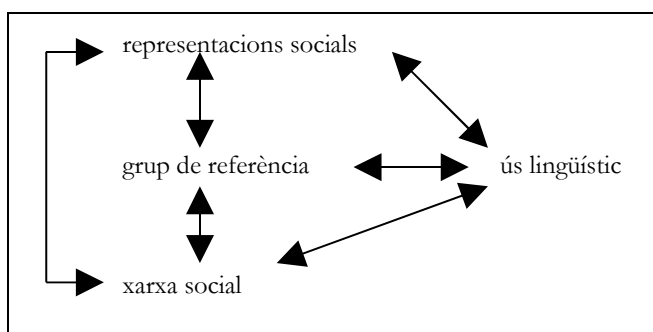


Guillem Calaforra

Uniwersytet Jagielloński (Cracòvia)

ÚS LINGÜÍSTIC, LEGITIMITAT I DISCURS: CONSIDERACIONS WEBERIANES

Les investigacions actuals sobre els usos lingüístics en relació amb les representacions socials¹ confirmen la creixent recuperació del subjecte actiu —allò que la sociologia de llengua anglesa anomena *agency*— en sociolingüística. La difusió d'aquest paradigma representaria, sens dubte, un pas decisiu envers el clivellament dels models teòrics tradicionalment hegemònics en aquesta «disciplina».² La recerca empírica sembla confirmar que l'ús lingüístic és el resultat dialèctic de la interacció de tres factors que remet en darrer terme al subjecte de l'acció social (*cf.* esquema 1). El marc teòric que serveix de referència per a aquest enfocament encaixa molt bé amb el que George Ritzer anomenaria «paradigma (sociològic) de la definició social».



Esquema 1 (QUEROL 2000: 90)

En aquest treball pretenem indagar quins són els punts del «nou» paradigma sociolingüístic que demanen més atenció o que necessiten una reelaboració. A més d'això,

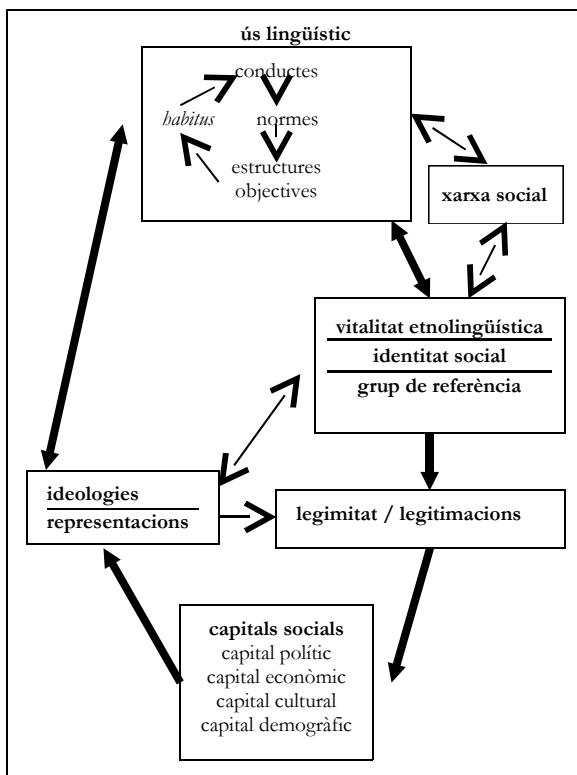
¹ Ens referim a la recerca que realitza Ernest Querol des de fa alguns anys (QUEROL 1999, 2000, 2001, 2002a, 2002b). La novetat i l'efectivitat de la seva metodologia són insòlites en l'àmbit sociolingüístic català, per la qual cosa ens serviran com a punt de partida de les nostres reflexions teòriques. Quan fem referència al «paradigma de la definició social» al ludirem, també, l'adaptació d'aquest paradigma que Querol presenta com a marc teòric inspirador de recerques.

² No convé fer-se gaires il·lusions sobre aquest particular. Les crítiques de Marilyn MARTIN-JONES (1989) i Glyn WILLIAMS (1992) no sembla que hagin assolit una gran difusió. D'altra banda, el model teòric ideat per Querol haurà de superar encara diversos obstacles, començant per la seva *condició perifèrica* i continuant per la barrera lingüística. Tanmateix, la sintonia amb les investigacions sociopsicològiques quebequeses (Réal Allard, Rodrigue Landry) potser prepara el terreny a l'adopció de la seva proposta teòrica fora de l'àmbit català.

ens proposem d'explorar les connexions polítiques que es poden establir entre aquest esquema, l'anàlisi crítica del discurs i la noció de legitimitat, a partir d'alguns conceptes i enfocaments inspirats en l'obra de Max Weber.³ No cal dir que el caràcter divagatori — entre «filosòfic» i «sociològic» — d'aquestes consideracions distants és completament deliberat.

UNA VERSIÓ MATISADA DEL PARADIGMA DE LA DEFINICIÓ SOCIAL

Resulta difícil eludir la sospita que algunes variables fonamentals han quedat injustificadament negligides en l'esquema 1. Si ens guiem per la quantitat d'aspectes des dels quals s'ha estudiat l'ús lingüístic, la primera impressió és que aquest, com a acció social, és el resultat d'un conjunt d'elements condicionants força complex. És per això que la reducció d'aquest conjunt a tres únics factors pot semblar massa dràstica.



Esquema 2 (elaboració pròpia)

³ No cal dir que el fet de recórrer a Weber o a Foucault no implica que n'acceptem les posicions ideològiques. Seguint la metàfora del mateix Foucault, els fem com a *caixes de ferramenta* per al nostre bricolatge teòric.

Per tal de superar aquesta neguitosa sensació d'insuficiència, vam assajar un esquema alternatiu, que es presenta sota la forma d'una mena de cicle (esquema 2).

Però s'ha admetre que aquest complicat diagrama pot resultar contraproductiu, en la mesura que sembla inhibir qualsevol intent d'implementació empírica. Al llarg del debat sobre aquesta «versió ampliada»⁴ es va fer palès, també, que presenta altres aspectes discutibles i punts febles. En primer lloc, s'adduï la prova de l'empíria: els estudis de camp han demostrat diverses vegades que l'esquema 1 és un encert teòric, per tal com produeix correlacions estadístiques molt superiors a les que la sociolingüística havia produït fins ara. És un argument poderós, certament. Però que una hipòtesi funcioni bé empíricament no vol dir que cobreixi tots els aspectes de la realitat que aspira a explicar. En segon lloc, hom va invocar també la clàssica «navalla d'Occam», i no pas sense raó. Tanmateix, el fet d'aplicar-la a l'esquema 2 implicaria que els elements afegits respecte de l'anterior són irrelevants en qualsevol anàlisi causal de l'ús lingüístic —*quod erat demonstrandum*.

Però una anàlisi acurada ens permet de veure que en aquesta versió cíclica (2) hi ha un alt nivell de redundància: les ideologies i les representacions es troben en una relació peculiar, d'inclusió o de determinació circular (IBÁÑEZ 1988: 60; IBÁÑEZ 1991: 178); la percepció subjectiva de l'ús lingüístic (*vitalitat etnolingüística*) i la identitat social formen part de les representacions socials, i després veurem que amb la legitimitat s'esdevé quelcom de semblant. Si simplifiquem l'esquema 2, ens queda l'originari 1 més els capitals socials com una mena d'afegit heterogeni. D'altra banda, una concepció més refinada de la legitimitat com a fenomen de sentit ens hauria permès d'incloure-la, juntament amb les ideologies i les representacions, dins un grup de capitals que no hi apareixia: el capital simbòlic. Sigui com sigui, amb errors o sense, la idea que va motivar aquell diagrama cíclic es manté: per fer realment intel·ligible l'ús lingüístic, cal inevitablement desenvolupar l'esquema inicial. Es fa necessària una anàlisi detallada i explícita dels continguts de les representacions socials i del procediment mitjançant el qual es reproduïx l'ús lingüístic. La hipòtesi de les tres variables es pot mantenir intacta si tenim en compte la complexitat interna de les variables i del conjunt.

Una altra consideració important és que, aparentment, ens les havem ací amb un mecanisme d'explicació desproveït de qualsevol tipus de referència a la història. Aquest sembla ser un esquema *ahistòric*: deixa de costat la genealogia dels mateixos contextos

⁴ Durant la jornada d'estudi «Concepcions i Processos de la Promoció de les Llengües: La Perspectiva Catalana» (Girona, 11 de maig de 2002). Fem constar ací el nostre agraïment més profund i amistós a Xavier Lamuela, gràcies al qual vam poder participar en aquella trobada tan memorable. El text originari que hi vam exposar, i que constitueix el germen d'aquest article, es va beneficiar notòriament tant del col·loqui com de les converses amb el nostre cordial «mestre de cerimònies».

multilingües que aspira a explicar. Per entendre quines són les varietats que es disputen l'ús lingüístic, i per què són aquestes i no unes altres, inevitablement hem de mirar cap enrere en el temps. Evidentment, exclouem de la nostra consideració els determinismes històrics; però tampoc no seria acceptable de pressuposar que la història sigui una mera successió de fets, de discontinuïtats que no tenen cap lligam que les uneixi a les accions socials presents. L'aportació positiva i il·luminadora de l'enfocament psicosocial és que revela quin és el factor que influeix sobre l'ús lingüístic de manera predominant. Tanmateix, tal com ens és presentat, el paradigma no preveu cap explicació per a aquest fet. La descripció històrica, o arqueològica, o genealògica, és una de les claus per a entendre aquestes diferències. L'esquematisme del nou marc teòric no necessàriament implica l'absència d'aquest enfocament. Per contra, pot incorporar-lo —*ha d'incorporar-lo*— com una més de les etapes de recerca.

D'altra banda, en diversos llocs i en diferents moments, determinats usos lingüístics es troben predeterminats per factors que no admeten una categorització psicosocial sense matisos. La constricció institucional, per exemple, no cap en una hipòtesi que negligeixi les conseqüències inherents a les situacions de poder. No cal dir que aquesta variable que anomenem *el poder* constitueix un dels recursos màgics de la sociolingüística convencional. Mentre que aquesta sol mi(s)tificar-lo, determinats enfocaments subjectivistes sembla que prefereixen ignorar-lo de manera deliberada. Tan inacceptable i ridícula és la *cratolatria* com la *cratoclàstia*; en el primer cas, una concepció dualista separa taxativament els qui tenen el poder en exclusiva i els qui no en tenen en absolut, i pressuposa que sols els primers poden canviar la història. En el segon, es considera que el funcionament de la societat i l'anàlisi del poder son incommensurables. Només que en ambdós casos es parteix d'una concepció molt basta, primitiva i rudimentària del poder.⁵ Un punt de vista sistèmic ajuda a entendre que el poder —la capacitat de fer— s'acumula en unes mans o altres com a resultat de les accions socials.⁶ La possibilitat que s'exerceixi es fonamenta, en primer lloc, en la idea de

⁵ La idea del poder implícita en molts autors consisteix a fer-lo sinònim de «tenir un govern propi en un estat-nació independent». És el cas de la famosa «hipòtesi de la minorització». Aquest reduccionisme groller i doctrinari forma part, sens dubte, d'una determinada representació social que no aspira a entendre «*cette chose si énigmatique, à la fois visible et invisible, présente et cachée, investie partout, qu'on appelle le pouvoir*» (FOUCAULT 1972: 312). El mateix autor insisteix: «*Les rapports de pouvoir, et par conséquent l'analyse que l'on doit en faire, doivent aller au-delà du cadre de l'État. Et cela en deux sens : d'abord, parce que l'État, y compris avec son omniprésence et avec ses appareils, est bien loin de recouvrir tout le champ réel des rapports de pouvoir ; ensuite, parce que l'État ne peut fonctionner que sur la base de relations de pouvoir préexistantes*» (FOUCAULT 1977: 151). Sobre la idea foucaultiana de l'omnipresència del poder s'ha escrit molt: cf. LECOURT (1972), MACDONELL (1986). Tanmateix, és innegable que la seva obsessió *cratocèntrica*, explicable també en termes biogràfics (LILLA 2001: 137-158), ens serveix com a contrapès de les concepcions ingènues o poc refinades a què ens hem referit més amunt. [NB. Demanem disculpes al lector per la triple exhibició de creativitat lèxica (*cratolatria, cratoclàstia, cratocèntrie*).]

⁶ Com diu Strassoldo, «*L'approccio monistico e sistemico del potere permette di sostituire un concetto «continuistico» ad uno dicotomico. I rapporti sociali non si distinguono in rapporti di potere-violenza-conflitto da un lato, e di consenso, solidarietà e affetto dall'altro; ogni rapporto è il risultato di un diverso equilibrio tra questi aspetti. Non esistono sistemi sociali basati sul*

legitimitat i, per tant, de *necessitat* (aparentment) *objectiva* d'obediència a l'ordre establert; la garantia última que això funcioni és la força física, com a realitat o com a amenaça.⁷ En conseqüència, la representació social d'una varietat lingüística inclou un component de referència a situacions de poder. Això significa que la comprensió de l'ordre sociolingüístic pot incloure —i ha d'incloure— una anàlisi dels vincles entre la dominació i l'ús lingüístic. Per tant, el paradigma de la definició social no pressuposa que en la investigació sobre l'ús lingüístic hom hagi de deixar de banda la referència al poder; no implica haver de negligir les relacions de dominació, ni tampoc que sigui inevitable de considerar-les com una mena de *deus ex machina* obsessiu. L'anàlisi del poder és consistent amb el marc teòric de les representacions socials. Però només fins a cert punt: certs usos lingüístics senzillament *imposats* per mitjà de la coacció s'han d'explicar des de fora de l'esquema que ens serveix de base, de la mateixa manera com el mètode històric representa una etapa imprescindible de la recerca.⁸

Però la recuperació del subjecte no ha d'implicar que hom caigui en l'error d'un individualisme metodològic radical. La consideració fenomenològica de fets psicosocials com les representacions o el grup de referència no necessita cap reduccionisme nominalista. A més, sense una concepció flexible del subjecte social, un canvi de paradigma com aquest tampoc no ens serviria gaire per entendre en profunditat l'ús lingüístic. El funcionalisme partia de la idea d'un subjecte hipersocialitzat, que si plantejava problemes al sistema era considerat «anòmic» —i, al límit, malalt. En aquests assumptes, el marxisme no va ser clar ni unívoc: vacil·là entre una concepció *humanista*, il·lustrada i voluntarista del subjecte autònom com a protagonista dels canvis històrics (*Manuscripts de 1844*), i una visió hegeliana, que el reduïa a un mer engranatge en el mecanisme de realització de la història (*El capital*). Finalment, les orientacions subjectivistes (interaccionisme simbòlic, etnometodologia) identifiquen l'individu com a font última de la seva actuació social; dit altrament, el conceben de manera ingènua com un subjecte coherent, unitari i sobirà. Aquest *quid pro quo* li retorna la llibertat d'acció, almenys des d'un punt de vista conceptual,

*potere ed altri basati su diversi principi integrativi; ma sistemicità ed integrazione sono di per sé manifestazioni di potere.» Cf. STRASSOLDO (1976: 937-938, 948). Devem aquesta referència a Xavier Lamuela. De tota manera, definir el poder com la «capacitat de fer» és una simplificació insatisfactòria, ja que obvia les diferències i les complementaritats entre *fer / no fer, impedir / obligar, possibilitar / impossibilitar*, que serien la descripció completa del poder.*

⁷ És ben sabut que el «monopoli de la violència física legítima» és un dels atributs fonamentals que Max Weber identifica en l'estat; cf. WEBER (1919a: 824).

⁸ De fet, més endavant recordarem que les situacions coactives —que, per principi, podem considerar alienes al principi de legitimitat— tendeixen a segregar les seves pròpies legitimacions i a *naturalitzar-se* (és a dir, a convertir-se en fenòmens de sentit comú establert) amb el pas del temps. (Sobre el concepte de *naturalització* en l'anàlisi crítica del discurs, cf. FAIRCLOUGH 1995: 28-36.) Si no hi ha impugnacions explícites d'aquestes situacions de fet, la coacció esdevé una fase llunyana, i s'immemorialitza el que és contingent. El lloc comú és que «els vencedors escriuen la història». En més d'un sentit —i de vegades per camins sorprenents.

i per tant el fa responsable de les seves accions. Però la fal·làcia del subjecte coherent es troba definitivament desprestigiada, almenys des de Nietzsche i Freud.⁹ Cap d'aquests enfocaments no és satisfactori, pres aïlladament.

Max Weber, l'exemplar del paradigma de la definició social, insistí diverses vegades a situar la *intel·ligibilitat* de l'acció social com a centre absolut de la sociologia comprensiva; tanmateix, en la seva recerca empírica, la consideració del procés de racionalització i desencantament del món occidental ens converteix en presoners involuntaris dels resultats de la història, o més exactament de les conseqüències imprevistes de l'acció social en la història (MERTON 1976). La famosa *cloaca dura com l'acer*¹⁰ amb què clou *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme* és la imatge canònica d'aquest punt de vista que considera l'acció social com a unitat ambivalent i paradoxal de la sociologia. En el fons de la teorització weberiana subjau, molt probablement, una altra ambivalència: la de considerar que l'acció social es pot fer transparent en virtut de la reflexivitat, però que en principi és opaca (cf. LAMO DE ESPINOSA 1990). De la mateixa manera, el fet de postular certes variables psicosocials —les representacions, per exemple— com a fonaments de l'ús lingüístic no implica que convertim els subjectes en creadors conscients de l'ordre sociolingüístic en què es troben immersos. El paradigma de la definició social considera l'ús lingüístic com a resultat però també com un procés la direcció del qual depèn, entre altres coses, de si els subjectes són reflexius o si actuen i pensen de manera diguem-ne convencional. El pas de l'acció convencional a l'acció intencional atorga sentit subjectiu a allò que era rutinari, i implica un moviment de reflexivitat. Però aquest pas *no* es dona per suposat amb el paradigma de la definició social, sinó que justament és el paradigma el que obre la possibilitat d'estudiar la reflexivitat com a element de canvi en el nivell de les accions socials. Sempre que no es caigui en la fal·làcia abans esmentada, cosa que podria ocórrer si ens quedéssim amb una concepció simplista de l'esquema 1. Una recerca que es reduís a aquest esquema, sense res més, plantejaria seriosos interrogants: hi ha parlants en què les correlacions es concentren

⁹ Recordem la famosa profecia foucaultiana que tanca *Les mots et les choses*: «(...) alors on peut bien parier que l'homme s'effacerait, comme à la limite de la mer un visage de sable» (FOUCAULT 1966: 398). La dissolució del subjecte (o la «mort de l'autor») representa el moment extrem del descentrament a què l'ha sotmès el pensament (post)modern. Hom pot combregar o no amb les versions més alegrement radicals d'aquesta idea; però fóra un contrasentit que en la sociologia del llenguatge ens aferréssim a una idea del *self* bastant periclitada i anacrònica. D'altra banda, tot i que el temps i l'espai del present article no en permet una discussió aprofundida, fem constar el nostre escepticisme radical sobre la possibilitat d'enfocar aquests problemes des de la *teoria de la decisió* (o de l'*elecció*) racional. La ingenuïtat dels seus pressupòsits antropològics és, justament, el que ens la fa poc atractiva.

¹⁰ «*Stahlhartes Gehäuse*» és el concepte weberian (WEBER 1904-1905: 203); la inepta traducció anglesa «*iron cage*» —perpetrada pel mateix Talcott Parsons— ha fet fortuna de manera lamentable: «*jaula de acer*», etc. És la mateixa història de Kafka i *Die Verwandlung*... La proposta de Pedro PIEDRAS (2002) («*carcasa dura como el acero*») és molt més ajustada a l'original, però no ens sembla gaire clara si la traslladem al català. Altres versions com *capsa d'acer* s'hi acosten sense reproduir tots els matisos del sintagma originari, que exigeix inevitablement una perífrasi.

més en un factor que en un altre, mentre que altres subjectes presenten tendències diferents. Hi ha comunitats en què les representacions socials són la variable que correlaciona més amb l'ús, mentre que altres grups humans tendeixen a donar més pes a la xarxa social (la recerca de Querol demostra precisament això, entre altres coses). I no es veu clar quina explicació caldria trobar per fer intel·ligible aquest fet. Atribuir-ho tot a la responsabilitat sobirana dels subjectes seria una manera de denegar qualsevol possibilitat d'explicació, per la via d'un psicologisme captiu. La introducció dels factors exposats aquí —la història, el poder, la concepció de l'individu com un ens complex i contradictori, etc. — encaixa amb el paradigma i en reforça la viabilitat.

Hem dit que l'enfocament psicosocial revela quin és el factor que influeix sobre l'ús lingüístic de manera predominant. És obvi que el fet de conèixer com funciona un mecanisme ens atorga una major possibilitat de manejar-lo i dirigir-lo. L'obra de Querol ho insinua explícitament (QUEROL 2000: 196). Però de quina manera es modifica, per exemple, el contingut de les representacions socials associades a les varietats lingüístiques? És ben probable que una de les claus de volta d'aquesta qüestió sigui la noció de legitimitat, que hem introduït més amunt.

LEGITIMITAT

A tall de paràfrasi weberiana, es podria afirmar el següent: un ordre sociolingüístic que estigués fonamentat només en la seva «exterioritat» respecte dels individus seria un ordre relativament làbil (*cf.* per exemple WEBER 1921: 574; WEBER 1922: 475). Per a l'estabilitat del sistema resulta imprescindible una base «interior». El subjecte sotmès a aquest ordre no sols ha d'*obeir*, sinó que també ha de *creure*. La polisèmia d'aquest darrer verb en català col·loquial resulta especialment afortunada, ací: «acatar les ordres» i «assumir subjectivament l'obediència». Aquest basament interior és la *legitimitat*, és a dir, l'acceptació d'un estat de coses com a fonamentat i axiològicament just (o justificat).¹¹ Es tracta d'una construcció simbòlica amb una rellevància decisiva pel que fa a la reproducció d'un ordre

¹¹ Les paraules de Bourdieu sobre com es construeix la dominació simbòlica sota la forma de legitimitat són d'una lucidesa difícil de superar. Un exemple: «*Toute domination symbolique suppose de la part de ceux qui la subissent une forme de complicité qui n'est ni soumission passive à une contrainte extérieure, ni adhésion libre à des valeurs. La reconnaissance de la légitimité de la langue officielle n'a rien d'une croyance expressément professée, délibérée et révocable, ni d'un acte intentionnel d'acceptation d'une "norme" ; elle est inscrite à l'état pratique dans les dispositions qui sont insensiblement inculquées, au travers d'un long et lent processus d'acquisition, par les sanctions du marché linguistique et qui se trouvent donc ajustées, en dehors de tout calcul cynique et de toute contrainte consciemment ressentie, aux chances de profit matériel et symbolique que les lois de formation des prix caractéristiques d'un certain marché promettent objectivement aux détenteurs d'un certain capital linguistique*» (BOURDIEU 1982: 36).

social. En termes polítics, es considera que un ordre és legítim quan és coherent amb la jerarquia de valors fonamentals compartida pels membres d'una societat. Aquest concepte es pot aplicar al procediment, a la representació i als resultats (DEUTSCH 1970: 26-30).

La definició de la legitimitat com a consistència entre un ordre de coses i una sèrie de valors pot crear la impressió errònia que es tracta d'una abstracció analítica, objecte exclusiu de l'especulació teòrica. Però en realitat és un fenomen molt més pragmàtic que el que aquesta definició pot suggerir. La legitimitat es *crea* socialment, sobretot, a través del discurs (VAN DIJK 1998: 318-327. Una anàlisi brillant de com el discurs aspira a crear consens mitjançant la legitimació es pot trobar en MARTÍN ROJO & VAN DIJK 1997). Dit altrament: és el producte simbòlic d'una construcció social realitzada mitjançant enunciacions que actualitzen el discurs. En contextos institucionals, els enunciats produïts per tal d'atorgar explícitament validesa (jurídica, axiològica, subjectiva) a un ordre social són les *legitimacions*, que en la vida diària adopten la forma de *justificacions*. Aquesta diferència és més aviat de rang, i es refereix al nivell d'autoritat que implica l'enunciat. En termes de Basil Bernstein, la justificació quedaria més prop d'una mena de codi polític restringit, mentre que l'autoritat i la formalitat caracteritzarien les legitimacions com a codis elaborats. De fet, en aquestes s'adverteix una interessant tipologia de (sub)gèneres de discurs molt diversos, que inclou des de la *motivació* dels textos legals fins a les diverses formes de *declaració* mediàtica (roda de premsa, manifest, intervenció parlamentària, etc.) o les campanyes institucionals, per posar-ne només alguns exemples. Les legitimacions, com a fonamentacions explícites dels actes de poder, apareixen sobretot per prevenir o liquidar els dubtes sobre la legitimitat dels actes en qüestió. Però la diferenciació entre les legitimacions i les justificacions es pot obviar, ací, per tal de simplificar-ne la descripció. El que interessa de subratllar és que en la mesura que un ordre de coses és percebut com a legítim, els subjectes tendeixen a prendre'l com a orientació per a les seves accions, i a través d'aquestes el reproduïxen.¹²

El fet de considerar la legitimitat en relació amb l'acció social no és altra cosa que una matisació fenomenològica, tot i que importantíssima, suggerida pel paradigma de la definició social. La idea de legitimitat, subsidiària de la noció de consistència, actua com a vincle subtil entre un dels elements de les representacions —és a dir, els valors— i l'acció social. I a la inversa: una de les formes d'acció social, el discurs, influeix sobre les

¹² No atribuïm un sentit mecanicista al terme *reproducció social*, i tampoc no l'entendem a la manera consensualista i estàtica del funcionalisme; més aviat es tracta, ací, d'un funcionament basat en l'economia d'esforços. No implica necessàriament la immobilitat de les estructures socials, sinó la prosecució de les inèrcies rebudes. La qual cosa pot significar perfectament que continuïn desenvolupant-se els processos de canvi encetats, amb l'afegit que aquests canvis són percebuts com a «normals» pels subjectes —i, al capdavall, assumits dins un marc de legitimitat més o menys implícit.

representacions i precisament contribueix a crear-les, especialment a través de la connexió entre les legitimacions i els valors. Les relacions de sentit entre les accions i les representacions plantegen la necessitat de considerar una sèrie de conceptes que enriqueixen l'esquema de partida i ens ajuden a entreveure els múltiples detalls que subjauen a l'acció social. Si hi afegim les relacions entre les representacions i les ideologies, l'esquema podria semblar innecessàriament complicat, de bell nou. Una mica d'ordre en l'exposició ens ajudarà a veure que aquesta impressió és superficial.

En primer lloc, es pot observar que atorguem dos sentits diferents al concepte de *discurs*. És ben cert que aquest mot ha sofert una hipertròfia semàntica des de fa alguns decennis, de manera que cal fer una tria entre els múltiples significats que se li atribueixen. Sembla, però, que per al nostre propòsit és adient de conservar-ne les dues accepcions principals, que el situen paradoxalment als extrems de l'esquema: el discurs en sentit genèric, com a sinònim de les condicions de possibilitat dels enunciat i d'instància metaideològica constructora d'*episteme* (FOUCAULT 1970, FOUCAULT 1972, KRESS 1985), o bé entès d'una manera més concreta, com a actualització textual, esdeveniment comunicatiu o enunciació¹³ (BROWN & YULE 1983, per exemple, i molts altres). D'altra banda, sembla que cal postular una relació directa entre els discursos i les ideologies (MILLS 1997: 29-47; VAN DIJK 1998: 243-303). Podríem considerar la ideologia com una selecció i sistematització de diversos elements del discurs, un constructe que serveix com a base per a la cognició i l'acció d'un grup social. La ideologia funciona com una mena de «manual d'ús» explícit del discurs, un àmbit intermedi entre el discurs i l'acció social. VAN DIJK (1997: 54) l'ha caracteritzada encertadament com a «gramàtica de les pràctiques socials», una codificació estructurada que guia els subjectes en relació amb el que han de pensar i amb el que han de fer. En contextos socials desenvolupats, i amb canals de comunicació diversificats, els discursos generen ideologies. La ideologia implementa el discurs, doncs, en un primer nivell de concreció. Les pràctiques socials només són intel·ligibles si les considerem inserides en un ordre de legitimitat, que al seu torn es manté actiu per mitjà de construccions ideològiques.

S'ha discutit bastant sobre la relació que cal establir entre les ideologies i les representacions socials. Alguns autors com Moscovici i Althusser consideren les ideologies com a conjunts de representacions i, en aquest sentit, postulen una relació d'inclusió entre ambdues. D'altres han definit les representacions socials com a manifestacions concretes i objectivades de les ideologies. És ben probable que la millor opció sigui de mantenir el

¹³ Emprem el concepte d'enunciació amb el sentit que li dona Ducrot, «l'événement constitué par l'apparition d'un énoncé» (DUCROT 1984: 179).

potencial explicatiu d'ambdós conceptes, tot considerant que mantenen relacions causals de tipus circular: com diu Tomás Ibáñez (1988: 59; 1991: 178), la relació d'interdependència entre les ideologies i les representacions seria semblant a la que s'estableix entre un codi i els textos que s'hi generen. Aquesta idea és compatible amb l'anterior, de manera que entre el discurs (entès globalment), la ideologia i les representacions socials hi hauria un descens progressiu en el nivell d'abstracció.

On la relació d'inclusió sí que resulta bastant clara és entre les representacions i els valors. Aquests són, òbviament, jerarquies d'abstraccions carregades afectivament i referides al que es considera bo i dolent en termes absoluts. Quan adopten la forma d'enunciats performatius de base axiològica, parlem de *principis*. El concepte de representació els integra juntament amb altres elements de la cognició social (actituds, creences, imatges, etc.).

En el nivell inferior de l'esquema tenim situades les accions socials. La definició d'acció social que ens serveix de base és la que proposava WEBER (1913: 441; 1921: 1; 1922: 542); justament, la que fonamenta el paradigma de la definició social. És ben fàcil d'endevinar que l'ús lingüístic és una de les accions socials més importants i fàcilment tipificables. Tanmateix, convé aclarir que no sols la producció de discurs —l'ús lingüístic, en un sentit ampli— reproduceix la legitimitat. Qualsevol tipus de comportament, en la mesura que transmet representacions de manera implícita, contribueix a (re)produir la legitimitat *si és interpretat* per altres subjectes. El terme *comportament* és deliberat: pot incloure accions que no estiguin orientades envers el comportament dels altres, és a dir, accions que no serien *socials* en l'esquema weberianà (BOURDIEU 1982: 36-38).

En resum, creiem que es pot postular una relació funcional bastant senzilla entre tots aquests elements:

- a) En el nivell màxim d'abstracció hi hauria el discurs en sentit ampli, que constituïria el conjunt de condicions de possibilitat dels sabers, dels judicis i de les enunciacions. El discurs actua de manera difusa, però omnipresent, sobre tots els àmbits de la vida social; la hipòtesi foucaultiana que el considera constitutiu de l'ésser social és ací implícita. El discurs queda generalment velat darrere de les ideologies, i conforma les creences i volicions dels subjectes sense que aquests en tinguin consciència. Llevat del cas en què la reflexivitat hi actui com a mitjancera entre els subjectes i els discursos, aquests romanen sempre

com instàncies opaques que dirigeixen el pensament i influeixen sobre l'acció al mateix temps que se'n nodreixen.

- b) Les ideologies, formades a partir d'una selecció d'elements dels discursos, es realitzen mitjançant representacions socials; i aquestes, al seu torn, modelen els continguts de les ideologies. Els valors, al seu torn, són un dels continguts bàsics de les representacions.
- c) Les representacions socials guien l'acció i n'asseguren la reproducció mitjançant el criteri d'adequació a les jerarquies de valors: la legitimitat actua, doncs, com a connexió entre les representacions i les accions.
- d) Hem dit que un dels tipus fonamentals d'acció és l'ús lingüístic. Donem aquest nom a un grup homogeni d'actuacions diverses, relacionades amb l'actuació del llenguatge en el seu context: la selecció de varietat¹⁴ (el *parlar*), el discurs (l'enunciació, el *dir* i el *fer*), etc. Una de les modalitats del discurs és precisament la legitimació. A través d'aquesta, l'acció repercuteix sobre les representacions i els valors: o bé confirma els valors existents i reforça la legitimitat de les accions, o bé impugna l'ordre existent i el deslegitima, i deixa així oberta la possibilitat de canvis en les accions.

Si amb aquests pressupòsits tornem a l'esquema 1, observarem que ens hem dedicat a aprofundir en els continguts d'una part del diagrama, la que simbolitza la relació que s'estableix entre l'ús lingüístic i les representacions socials. Ambdós són units per una fletxa que actua en dos sentits. La nostra hipòtesi és, doncs, que la legitimitat i el discurs són els elements sobre els quals es fonamenta —i a través dels quals s'exerceix— aquesta influència bidireccional.

POLÍTICA DEL DISCURS, ANÀLISI DEL DISCURS

Hem assenyalat abans que aquest paradigma inclou tàcitament una dimensió pragmàtica. En identificar quina de les variables independents dirigeix de manera predominant els usos lingüístics, de retop s'assenyala la tendència que aquests seguiran. I, *a sensu contrario*, s'indica també sobre quina variable cal actuar per tal de desviar —o accelerar

¹⁴ Parlem de *selecció de varietat* en un sentit ampli, que inclou tant els aspectes estilístics com la tria de llengua en contextos multilingües. D'aquesta manera, l'esquema es mostra coherent al mateix temps amb la gramàtica «sistèmica» de Halliday *et alii* (i, per tant, amb algunes modalitats d'anàlisi del discurs) i amb els estudis sobre multilingüisme emmarcats dins el paradigma de la definició social. Cf. HALLIDAY (1978), FAIRCLOUGH (1995).

— els processos de canvi. Es dona per suposat, en el nostre cas, que ens referim a situacions inestables de plurilingüisme social.

Del que hem dit en pàgines anteriors es pot deduir que una de les actuacions fonamentals de tota política lingüística consisteix a crear un àmbit de legitimitat que serveixi de base per als usos lingüístics que hom pretén establir en una societat. En una situació de multilingüisme, la política lingüística pressuposa uns objectius a llarg termini, un projecte. És a dir: es parteix d'una concepció de les funcions que en el futur haurà d'acomplir cadascuna de les varietats lingüístiques. Perquè aquests objectius siguin viables, és imprescindible construir i difondre la idea que es tracta d'objectius legítims, exigits per la necessitat històrica i per la justa lògica dels esdeveniments.

En qualsevol cas, el fet és que la política lingüística invoca sempre valors i objectius explícits en les seves legitimacions. Possiblement no hi ha cap acció de rellevància pública, sigui realitzada pels poders públics o per la societat civil, que no vagi acompanyada de legitimacions. D'aquesta necessitat no s'escapen ni tan sols els sistemes polítics autoritaris, que en principi se suposa que podrien realitzar purs actes de poder —en la mesura que la seva existència i el seu manteniment es basen en la pura i simple autoritat. Tota acció política segrega el seu propi discurs i, en conseqüència, es presenta al mateix temps sota aspectes pragmàtics i simbòlics. El que convé tenir en compte, però, és que els valors i objectius adduïts en la legitimació no tenen per què coincidir amb els principis i interessos que revela l'anàlisi. Així, per exemple, les invocacions de la igualtat entre comunitats lingüístiques i dels drets col·lectius d'aquestes poden tenir en alguns contextos la funció de mistificar discursivament la idea de competició darwinista i la voluntat de poder —és a dir, el projecte d'*invertir* la dominació, en comptes de *superar-la*. Aquesta dislocació entre les pretensions i les paraules no sempre és conscient, la qual cosa representa un exemple de com el discurs —entès com a estructura que regula i possibilita la creació d'enunciats— continua exercint el seu control *a distància*.¹⁵

¹⁵ Per exemple, quan es justifica la conculcació dels drets *d'uns* en nom de la preeminència dels drets *d'altres*. És la idea que la justícia només s'aconsegueix pragmàticament a través de la injustícia. El més interessant del cas és que la inconsistència entre el mètode i l'objectiu és inadvertida pels paladins del discurs criptodarwinista. Certament, creure que el final del procés és *només* la *justa* consecució d'una *feliç normalitat* és força ingenu. Hom proposa de transgredir els propis valors en nom dels valors mateixos, amb el resultat paradoxal de facilitar una situació de dominació que en la major part dels casos ni tan sols exercirà el qui l'ha possibilitada discursivament. Reportem una anècdota relacionada amb això: un vell cronista, personatge notori de la cultureta local valenciana, deia fa alguns anys durant una trobada amb historiadors que «si hi haguera hagut un Franco valencià, la llengua no estaria com està ara». Ell, des del seu candorós falangisme disfressat d'ansia alliberadora, era evidentment incapaç de demanar-se quin sentit tindria parlar *valencià* si ho imposés un *Franco* autoctonista amb arguments del tipus «*Habla en cristiano*», «*Habla la lengua de Franco*», etc. — que es poden traduir a qualsevol llengua, incloses les minoritzades. *The War That Will End War* (H. G. Wells, 1914).

La teorització sobre els processos de planificació lingüística dedica generalment una atenció mínima a aspectes de semiòtica social i política com ara les legitimacions o la creació de discursos sobre l'ús lingüístic. La descripció històrica tracta aquestes qüestions, sovint de mala gana i de mala manera, en relació amb les ideologies; així, es parla de la influència del nacionalisme des del segle XIX, de la funció de les elits intel·lectuals en la creació de nous consensos i en la impugnació dels sentits comuns dominants, dels vincles entre les ideologies de la descolonització i la planificació lingüística al tercer món, etcètera. Però si intentem trobar detalls referits al discurs en els treballs sobre *status planning*, els resultats seran més aviat magres. Hi sovintegen referències bastant vagues al «prestigi», a la difusió d'associacions cognitives entre usos lingüístics i ideologies de «progrés» o a conceptes boirosos i plens de càrrega moral, de l'estil de la «conscienciació» o la «desalienació». Alguns enfocaments més dinàmics i «moderns» insisteixen en la idea de màrqueting lingüístic, tot presentant determinats usos lingüístics com a «productes» desitjables, de manera que es tracta de seduir el «consumidor» perquè «compri».¹⁶ Però les relacions entre la planificació lingüística i la *política del discurs* romanen poc clares, ara mateix. En relació amb això, creiem que la hipòtesi exposada més amunt sobre els vincles entre les representacions socials i les accions pot ajudar a entendre com funciona aquesta política simbòlica en la planificació lingüística. L'anàlisi de les legitimacions forma part de l'estudi empíric sobre com es construeix la legitimitat i, doncs, és una via d'accés als processos de construcció discursiva. Ací es poden donar la mà plantejaments i mètodes de la filosofia política, la semiòtica social (estudis sobre els *media*), l'anàlisi del discurs i l'estudi de les representacions socials. En català, els primers assaigs d'introducció de l'anàlisi crítica del discurs aplicada a l'ús lingüístic es troben en les recerques de Joan Pujolar (PUJOLAR 1993).

Tota política lingüística s'exerceix damunt un *ordre sociolingüístic rebut*, un estat de coses heretat sobre el qual es pot actuar de diverses maneres. Això no té res de teòric, sinó que es tracta d'una situació de fet: és, en qualsevol actuació política, un conjunt de dades que representen el punt de partida. Des d'aquest punt, les legitimacions sovint atribueixen a la política lingüística el caràcter d'una racionalitat condicionada només pels valors.¹⁷ Una de

¹⁶ Un altre exemple diàfan de fins a quin punt el discurs és opac, domina les ideologies i constitueix els subjectes socials: el plantejament «una llengua és un mercat» reproduceix inconscientment el discurs dominant, que situa el *mercat* com a instància i criteri suprem de regulació de la vida social. És a dir: el reproduceix, el confirma i el *naturalitza*, l'eleva al nivell de sentit comú establert. (La referència al títol d'un llibre felicitament oblidat d'un no menys oblidat exutopista és ací circumstancial i involuntària, sense cap segona intenció.)

¹⁷ Apliquem ací la coneguda diferenciació weberiana entre els diversos tipus d'acció: racional conforme a objectius (*zweckrationales Handeln*), racional conforme a valors (*wertrationales H.*), emocional (*affektuelles, emotionales H.*) i tradicional (*traditionales H.*); cf. WEBER (1922: 565-567). En la seva famosa conferència sobre la política com a professió i vocació, Weber relacionarà els dos primers tipus d'acció amb dues ètiques contraposades: l'ètica de la responsabilitat (*Verantwortungsethik*) i l'ètica de les conviccions (*Gesinnungsethik*). Cf. WEBER (1919a: 539-547).

les característiques retòriques de la planificació de l'estatus és aquesta cerca de legitimitat a través de la invocació de valors que es pretenen universals o, si més no, àmpliament difosos i caracteritzats per un «consens» suficient. Així, un dels motors simbòlics de la intervenció política és la inconsistència entre l'ordre rebut i el que es considera legítim. Això s'esdevé en el nivell explícit de les declaracions i les legitimacions, però no té per què coincidir amb el que pugui passar en el nivell dels interessos grupals i de les relacions de poder. De fet, des de la instauració dels estats-nació a Europa, una de les tàctiques més intel·ligents i exitoses dels *notables* ha estat la de fer coincidir retòricament els interessos de les elits (en el nivell pragmàtic) amb l'interès general o del «poble» (en el nivell simbòlic). Les polítiques lingüístiques es presenten embolcallades d'axiologia, com si fossin *accions racionals conforme a valors*, tot i que sovint es tracta d'*accions racionals conforme a objectius*, instruments per a la creació de capitals simbòlics i per al control dels corresponents mercats.¹⁸ Negar-ho seria una renúncia a entendre la història. Això no exclou que, sota determinades circumstàncies, certes polítiques lingüístiques responguin realment a les necessitats objectives —majoritàries— dels destinataris.

Deixant a banda els actes realitzats des de la pura autoritat, ja hem dit que el poder construeix la legitimitat per a la seva política lingüística mitjançant la persuasió a través del discurs. Per tal de fer-ho, els valors invocats poden ser de diversos tipus. Uns són *instrumentals* (la utilitat per a l'ascens social o per a la integració en el grup, la vinculació a la idea de modernitat, la «universalitat» o la possibilitat d'accedir a un espai de comunicació més ampli, etc.). D'altres valors són de tipus *sentimental* (el record de la infantesa, la idea d'arrelament, l'orgull ferit i la necessitat d'irredemptisme, etc.). Un altre grup és el dels valors *juridicoformals* (les idees sobre el que és just, els drets individuals i/o col·lectius, etc.). Finalment, hom pot invocar entitats més clarament *metafísiques* (la necessitat històrica, la solidaritat amb el propi passat o amb la tradició secular, etc.).¹⁹ De tota manera, s'ha de relativitzar una mica la importància de les legitimacions formals. En primer lloc, perquè no sempre arriben a ser «consumides» pels destinataris, o per una gran majoria d'aquests. I també, d'altra banda, pel fet que sovint la legitimitat és senzillament el resultat del pas del temps, de la institucionalització i naturalització del que en un moment determinat podia ser

¹⁸ En molts casos, aquest desfasament entre la retòrica i els interessos de fons passa inadvertit fins i tot als seus beneficiaris, és a dir, als mateixos *notables*. L'adhesió de no pocs *notables* a les pràctiques discursives del seu grup és sorprenentment mecànica, inconscient i opaca. La qual cosa torna a confirmar la pertinença del concepte genèric o metaideològic de discurs.

¹⁹ Theo VAN LEEUWEN (1995) proposa quatre categories que, segons ell, constitueixen el fonament de la «gramàtica de la legitimació»: l'*autorització* (és a dir, en termes weberians, la legitimitat tradicional i la carismàtica), la *racionalització* (la legitimitat legal i formalitzada), l'*avaluació moral* i la *mitopoiètica*. La nostra anàlisi coincideix bastant exactament amb la seva taxonomia categorial.

considerat *il·legítim*.²⁰ En aquest aspecte, cal admetre que una política autoritària, conduïda de manera suficientment hàbil, produeix efectes de legitimitat formal amb el temps.²¹ La facilitat amb què les classes dominants converteixen l'actuació «impopular» en «causa popular» mitjançant el monopoli de capital polític i simbòlic és un bon tema de reflexió.

Algunes qüestions importants de les polítiques lingüístiques han estat probablement negligides o menystingudes pel fet de no plantejar-les en termes de construcció de legitimitat. El conegut debat que oposa els drets individuals i els drets col·lectius, per exemple. Des dels pressupòsits del liberalisme filosòfic es discuteix l'existència de drets col·lectius o, més exactament, si una col·lectivitat pot o no pot considerar-se com a subjecte de drets. De la resposta que es doni a aquesta qüestió depèn l'aplicació d'un *criteri de territorialitat* o d'un *criteri de personalitat*. Òbviament, els estats-nació amb pretensió de monolingüisme hi responen de manera gens ambigua: amb els fets. L'ordre sociolingüístic rebut es considera inamovible. Però quan es tracta de gestionar el multilingüisme, el problema presenta un rostre ben diferent. Es tracta, en aquest cas, d'un debat sobre quin valor es considera més important, sobre quin d'aquests valors s'ha de fonamentar un ordre legítim. Sovint es rebutja l'existència de drets col·lectius, però dissimulant de manera tramposa el fet que aquesta negació afecta també els drets del grup lingüísticament dominant. Però si s'admet l'existència d'ambdós drets, hom es troba davant d'una dualitat d'opcions últimes o, en terminologia weberiana, davant una irreductible «guerra entre déus»: quan prenem partit per un, n'ofenem un altre (WEBER 1919b: 608). En aquest context, si partim d'un cert *liberalisme del conflicte*, la decisió política de construir la legitimitat sobre un dels dos valors s'hauria d'implementar sobre el principi del mínim «dany col·lateral» respecte del valor que queda en segon terme.²² De tota manera, la història no és gaire optimista sobre aquest aspecte: la constitució i expansió de les comunitats lingüístiques, especialment de les que han aconseguit el privilegi de convertir la llengua

²⁰ Karl W. Deutsch ho diu ben clar: «En la generalidad de los casos la gente está enteramente dispuesta a acordar legitimidad a sus gobernantes y a sus leyes a causa del hábito y de la transferencia de sus memorias infantiles de obediencia a la autoridad paterna, sin preguntar si han sido correctos todos los procedimientos políticos o a quién representan en realidad sus gobernantes. En consecuencia, la mayoría de los gobiernos son obedecidos la mayor parte del tiempo por los súbditos, y tienen que ocurrir muchas cosas antes de que un gobierno establecido pierda su legitimidad a los ojos de su pueblo»; cf. DEUTSCH (1970: 29). Podem canviar els termes «govern», «governants» i «lleis» per altres més connectats amb la nostra explicació, com ara «ordre sociolingüístic», i l'explicació serà igualment vàlida.

²¹ L'expressió *efectes de legitimitat formal* suggereix que, amb temps, una actuació política de legitimitat dubtosa —o senzillament injusta— pot tenir els mateixos efectes reals que si fos legítima. S'esdevé aquí el mateix que en el famós teorema dels Thomas (THOMAS & THOMAS 1928: 572). De la història de les polítiques lingüístiques se'n poden extraure nombrosos exemples.

²² Una altra anècdota: aquesta idea formava part del fil argumental d'una comunicació exposada fa uns anys en un determinat congrés internacional. Un dels assistents a aquell esdeveniment, conegut filòleg, va atorgar *sotto voce* als autors de la comunicació el malnom pejoratiu d'«els del Foro Babel». No cal dir que l'esmentat personatge no va acudir a l'exposició pública, seguida del pertinent debat. Aquesta refinada profunditat de pensament i subtilitat d'acció, profundament *espanyoles* i unamunianes fins al moll de l'os, són molt freqüents entre la intel·ligència catalanesca. L'ombra de Hobbes i Maistre és allargada. L'ombra, sobretot.

pròpia en llengua nacional, s'ha realitzat a partir d'abusos, de drets trepitjats i d'injustícies flagrants. La idea que les comunitats lingüístiques es puguin vertebrar en el futur sense el *vis et frans* clàssic és un desig i una necessitat, molt més que no pas una convicció de fet. D'altra banda, els drets i els valors també tenen la seva historicitat, i no pocs dels que avui considerem irrenunciables no existien —o no havien estat conceptualitzats com a tals— en altres moments de la història i en altres parts del món.²³

Hi ha més aspectes foscos en tota aquesta qüestió. La intervenció política sobre les representacions de les llengües no és només creativa, dedicada a construir un discurs nou. Una altra de les accions estratègiques és la deconstrucció i deslegitimació dels discursos dels oponents —és un fet, i no en manquen exemples històrics.²⁴ La planificació lingüística, quan és una actuació racional conforme a objectius, ha de prendre en consideració els discursos que neguen la legitimitat dels seus propòsits i ha de *deconstruir* retòricament aquests discursos adversaris. El plantejament pot semblar agressiu, però hi ha moltes maneres de realitzar-lo i de graduar-ne l'impacte; de tota manera, sembla que no és *políticament correcte* plantejar-ho explícitament. Des de la circulació de tòpics *ad hoc* en converses quotidianes (TARDE 1901: 86-137) fins a la pressió mediàtica o els gèneres més solemnes de la legitimitat, les possibilitats són múltiples. Sigui com sigui, la intervenció sobre l'ordre simbòlic es produeix també a costa de l'adversari, tot invocant els mateixos valors que s'empren per a les legitimacions. Es pot desqualificar aquesta estratègia d'acord amb criteris morals, però és impossible dissimular-ne la presència constant en la història dels discursos que acompanyen la constitució de les llengües nacionals. Un exemple: el famós «discurs de la necessitat» de les llengües nacionals, que les vincula al progrés i a la il·lustració universal, ha anat sempre acompanyat del menyspreu de les llengües «regionals», considerades com a relíquies de temps subdesenvolupats i bàrbars, vinculades a l'opressió de l'antic règim, a la ignorància i el fanatisme, etc. Aquest discurs es difonia en direcció *vertical i descendent*, mentre que el seu correlat *horitzontal* entre *els de baix* —el «discurs de la

²³ L'estudi de la legitimitat (i de la legitimitat) dels usos lingüístics, des del paradigma de la definició social, exigeix també aquesta consideració històrica de la relació entre la idea de dret i les pràctiques socials. Aquest programa de recerca és viable si ens acostumem a no confondre la legitimitat amb els *interessos* de grup, amb la *justícia* i fins i tot amb la *racionalitat*. El pensament doctrinari barreja aquestes quatre nocions en una sola. A benefici d'inventari, és clar. De la mateixa manera que conceptes com *alienació* o *autoodi* introdueixen de contraban els valors i les actituds dels autors, sota la màscara del discurs científicosocial. No cal dir que hom pot estar d'acord amb aquestes categoritzacions, però cada cosa té el seu lloc. La confusió entre *legítim* i *just* apareix de vegades en teoria política: cf. FRIEDRICH (1963: 254), DEUTSCH (1970: 29). Però és obvi que *legitimitat* i *legalitat* no són sinònims, malgrat la connexió etimològica (VERNENGO 1992).

²⁴ «Each side has good cause to worry about the feebleness of the aura of legitimacy surrounding its own allies and good cause to rejoice over the similarly feeble aura surrounding the rulers aligned with its opponents» (GELLNER 1974: 24).

impotència»— assumia a contrapèl la legitimitat del nou ordre tot convertint la contingència en necessitat, i fent de la inòpia quelcom d'inevitable.²⁵

L'anàlisi crítica del discurs, sobretot en el seu vessant més genealògic, és una de les millors eines metodològiques que es poden fer servir des del paradigma de la definició social per entendre totes aquestes qüestions. De fet, l'estudi qualitatiu i textual de les representacions socials presenta moltes afinitats substantives amb l'anàlisi del discurs; el mateix llibre «fundacional» de Moscovici, en la mesura que va refinar la clàssica *anàlisi de continguts*, se'n pot considerar un precedent en alguns aspectes. A més, l'estudi crític del discurs descobreix vinculacions d'instrumentalitat ideològica i d'interessos mistificats allà on la naturalització ha convertit l'ordre establert en una qüestió de sentit comú. Es tracta de realitzar una tasca de desemascarament que ofereixi la possibilitat foucaultiana de *pensar altrament* les pràctiques lingüístiques (és a dir, socials) en què ens trobem immersos i les pretensions de legitimitat sobre les quals es basen. Des d'una orientació d'hermenèutica textual profunda, l'anàlisi crítica del discurs posa a l'abast dels actors socials la possibilitat de concebre les seves accions emmarcades dins d'altres ordres possibles. La funció alliberadora de l'analista com a «intel·lectual» reproduceix ací un esquema històric ben conegut.

Ara bé: la lucidesa també és reflexiva. L'esperit crític, inevitablement, té el dimoni a casa seva. Els clàssics de l'estudi de la ideologia ja van avisar-nos que l'interès ocult i la mistificació ideològica no són patrimoni dels adversaris, sinó un fet més aviat universal. La mateixa maquinària analítica que esmicola les pretensions d'innocència dels altres se'ns pot aplicar a «nosaltres», a aquest «nosaltres» al qual cadascú dóna l'abast i el contingut que millor li sembla.²⁶ I el més probable és que, en un moment o altre, siguem «nosaltres» els qui ens administrem la medecina en qüestió: la *filosofia de la sospita* que es troba en el nucli de tota anàlisi crítica.²⁷ WEBER (1919b) ho va expressar lúcidament, amargament, amb una inconfusible nostàlgia de la il·lustració: la racionalització i la desmagificació de l'Occident modern ens van empènyer a continuar indefinidament per un camí sense retorn. La intel·lectualització i el càlcul racional van deixar-nos en un món sense poders màgics o miraculosos, en un món despullat de qualsevol transcendència o de sentit immanent.

²⁵ Els exemples històrics d'aquesta *construcció* (del discurs propi) *a través de la deconstrucció* (de l'adversari i del seu discurs) es podrien multiplicar *ad nauseam*. Un dels autors mítics del nacionalisme hongarès, Sándor Petöfi (personatge fonamental en la revolució de 1848), es referia a les minories ètniques d'Hongria com a «úlcers en el cos de la pàtria» (IGNOTUS 1972: 59). Etcètera.

²⁶ Recordem com ho van escenificar els règims soviètics, amb el circ infame i vergonyant de les exhibicions *autocrítiques*. El capitalisme ha estat més subtil: ha convertit la crítica en un element funcional del sistema, és a dir, que l'ha fagocitat.

²⁷ Aquesta era una de les preguntes formulades en veu alta per Joan M. Pujolar durant la seva intervenció en la jornada de Girona, esmentada més amunt. Certament, no li faltava raó en les seves sospites.

L'anàlisi crítica del discurs, com a lluita incondicional contra el pensament captiu, ja ha introduït aquest mateix embrió de desencantament en els mateixos discursos d'alliberament que la van infantar. També és cert que la coherència no és una temptació generalitzada. Les alternatives són diverses, des del *sacrifici de l'intel·lecte* a l'exercici arbitrari de la *voluntat de poder* nietzscheana, passant pel «*pathos* del distanciament» o l'observació *estètica* de la realitat. En tot cas, aprendre de la història i al mateix temps contribuir a crear-la és una experiència veritablement complicada.

REFERÈNCIES

- BOURDIEU, P. (1982) *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard.
- BROWN, G.; YULE, G. (1983) *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DEUTSCH, K. W. (1970) *Politics and Government*. Boston: Houghton Mifflin Company. Trad. esp. *Política y gobierno*. México: Fondo de Cultura Económica, 1976.
- DUCROT, O. (1984) *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- FAIRCLOUGH, N. (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London / New York: Longman. 3a imp., 1998.
- FOUCAULT, M. (1966) *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1969) *Archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1970) «L'ordre du discours», lliçó inaugural al Collège de France. Trad. cat. dins *L'ordre del discurs*. Barcelona: Laia, 1982.
- FOUCAULT, M. (1972) «Entretien avec Michel Foucault», dins *Dits et écrits (1954-1988)*. III (1976-1979). Paris: Gallimard, 1994, p. 140-160.
- FOUCAULT, M. (1977), «Les intellectuels et le pouvoir», dins *Dits et écrits (1954-1988)*. II (1970-1975). Paris: Gallimard, 1994, p. 306-315.
- FRIEDRICH, C. J. (1963) *Man and His Government*. New York: MacGraw-Hill.
- GELLNER, E. (1974) *Legitimation of Belief*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALLIDAY, M. A. K. (1978) *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- IBÁÑEZ, T. (1988) «Representaciones sociales, teoría y método», dins IBÁÑEZ GRACIA, T. (ed.) *Ideologías de la vida cotidiana*. Barcelona: Sendai Ediciones, p. 15-90.
- IBÁÑEZ, T. (1991) «Propos sur l'articulation entre représentations sociales et idéologies», dins AEBISCHER, V.; DECONCHY, J.-P.; LIPIANSKY, E. (eds.) *Ideologies et représentations sociales*. Paris: Delval, p. 175-179.
- IGNOTUS, P. (1972) *Hungary*. New York / Washington D.C.: Praeger.
- KRESS, G. (1985) «Ideological Structures in Discourse», dins VAN DIJK, T. A. (ed.) *Handbook of Discourse Analysis*, vol. IV. London: Academic Press, p. 27-42.
- LAMO DE ESPINOSA, E. (1990) *La sociedad reflexiva. Sujeto y objeto del conocimiento sociológico*. Madrid: CSIC / Siglo XXI.
- LECOURT, D. (1972) *Pour une critique de l'epistemologie*. Paris: François Maspero.
- LILLA, M. (2001) *The Reckless Mind. Intellectuals in Politics*. New York: New York Review Books.

- MACDONELL, D. (1986) *Theories of Discourse: An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- MARTIN-JONES, M. (1989) «Language, power and linguistic minorities: The need for an alternative approach to bilingualism, language maintenance and shift», dins GRILLO, R. (ed.) *Social Anthropology and the Politics of Language*. London / New York: Routledge, p. 106-125.
- MARTÍN ROJO, L.; VAN DIJK, T. A. (1997) «“There was a problem, and it was solved!” Legitimizing the expulsion of “illegal” immigrants in Spanish parliamentary discourse», *Discourse and Society*, 8 (4), 523-567.
- MERTON, T. K. (1976) *Sociological Ambivalence and Other Essays*. New York: Macmillan. Trad. esp. *Ambivalencia sociológica y otros ensayos*. Madrid: Espasa-Calpe.
- MILLS, S. (1997) *Discourse*. London / New York: Routledge.
- PIEDRAS, P. (2002) *Más allá del historicismo y el positivismo*. Santiago de Compostela: Tesis doctoral.
- PUJOLAR, J. (1993) «L'estudi de les normes d'ús des de l'anàlisi crítica del discurs», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 11, 61-77.
- QUEROL, E. (1999) *Cap a un nou marc teòric per a l'estudi de les variables dels processos de substitució lingüística*. Barcelona: Tesis doctorals microfíxades, 3568.
- QUEROL, E. (2000) *Els valencians i el valencià. Usos i representacions socials*. València: Denes.
- QUEROL, E. (2001) «Evolució dels usos i de les representacions socials de la llengua catalana (1993-2000)», dins *Noves SL*, estiu 2001 (<http://cultura.gencat.es/llengcat/noves>).
- QUEROL, E. (2002a) «Usos i representacions socials de les llengües a les Illes Balears», dins *Noves SL*, estiu 2002 (<http://cultura.gencat.es/llengcat/noves>).
- QUEROL, E. (2002b) «Un nou model per a l'estudi dels processos de substitució lingüística. L'anàlisi del País Valencià», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 16, 69-84.
- STRASSOLDO, R. (1976) «Potere», dins DEMARCHI, F.; ELLENA, A., *Dizionario di sociologia*. Milano: Edizioni Paoline, p. 935-948.
- TARDE, G. (1901) *L'opinion et la foule*. Paris: Presses Universitaires de France, 1989.
- THOMAS, W. I.; THOMAS, D. S. (1928) *The Child in America. Behavior Problems and Programs*. New York: Alfred A. Knopf.
- VAN DIJK, T. A. (1997) «Discourse as Interaction in Society», dins *Discourse Studies: A Multidisciplinary Study. Vol. 2: Discourse as Social Interaction*. London: SAGE Publications. Trad. cast., «El discurso como interacción en la sociedad», dins *Estudios del discurso: introducción multidisciplinaria. Vol. 2: El discurso como interacción social*. Barcelona: Gedisa, 2000, p. 19-66.
- VAN DIJK, T. A. (1998) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: SAGE Publications. Trad. esp. *Ideología. Una aproximación multidisciplinaria*. Barcelona: Gedisa, 1999.
- VAN LEEUWEN, T. (1995) *The Grammar of Legitimation*. London: School of Printing.
- VERNENGO, R. J. (1992) «Legalidad y legitimidad. Los fundamentos morales del derecho», *Revista de Estudios Políticos*, 77, 267-284.
- WEBER, M. (1904-1905) *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, dins *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, I*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1920. 5a ed., 1963, p. 17-206.
- WEBER, M. (1913) «Ueber einige Kategorien der verstehenden Soziologie», dins *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 3a ed., 1968, p. 427-474.
- WEBER, M. (1919a) «Politik als Beruf», dins *Gesammelte politische Schriften*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 5a ed., 1988, p. 493-548.
- WEBER, M. (1919b) «Wissenschaft als Beruf», dins *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 3a ed., 1968, p. 505-560.
- WEBER, M. (1921) «Soziologische Grundbegriffe», dins *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 3a ed., 1968, p. 541-581.

- WEBER, M. (1922) «Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft», dins *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 3a ed., 1968, p. 475-488.
- WILLIAMS, G. (1992) *Sociolinguistics: A Sociological Critique*. London / New York: Routledge.